

Michal Tkaczyk, učo: 245062

**Proměny moci v pozdně-moderní společnosti optikou komunikační teorie -
reartikulace pojetí moci v post-kritických mediálních teoriích.**

(Projekt disertační práce)

Úvod:

Problematika mé disertační práce jednoznačně spadá do oblasti mediálních studií, a přesněji studií nových medií. Stručně řečeno jsou studia nových medií pokusem o vědeckou reflexi rostoucí úlohy a všudepřítomnosti nových mediálních technologií (tzv. *kvartárních médií*) v každodenním životě příslušníků globální kapitalistické společnosti a jako takové jsou velmi širokým oborovým metapolem¹. Ve své disertaci se však hodlám zaměřit jen na dílčí problém v rámci tohoto výzkumného pole, a to na případný vznik nové výzkumné perspektivy, respektive paradigmatu, která bývá označována mediálními teoretiky jako post-kritická mediální perspektiva². V rámci této výzkumné perspektivy se zájem o nové komunikační technologie překrývá s otázkou o jejich úloze v reprodukci mocenských struktur společnosti. V tomto smyslu lze na post-kritickou mediální perspektivu nahlížet jako na pokus o obnovení kritické mediální teorie (Volek 2003). Proto úhlem pohledu, z kterého budu zkoumat jednotlivé komunikační teorie je způsob, jímž je v jejich rámci artikulováno pojetí moci coby klíčového pojmu pro každou kritickou teorii³.

Výzkumný problém

V době moderní a dokonce i pozdně-moderní společnosti spočívala užitná hodnota kritické mediální teorie v tom, že tato teorie poskytovala nástroje k pojmovému zachycení, analýze a kritickému hodnocení strategií nadvlády, které byly uplatňovány skrze tzv. symbolickou moc. Vzhledem k významné roli, kterou symbolická moc sehrávala v reprodukci kapitalistického systému nadvlády, byla kritická teorie médií podstatným pilířem interdisciplinárního kritického výzkumu společnosti. Mezi ústřední koncepty kritické mediální teorie, jejichž pomocí byla symbolická moc artikulována, patří *ideologie*, *hegemonie* či *diskurs*. Můžeme však očekávat, že spolu se vznikem nových strategií akumulace kapitálu, postupující globalizací a stále rostoucím významem vyspělých komunikačních technologií pro sociální život, tedy s fenomény, které současné sociologické vědění chápe v kategoriích přechodu k novému typu společnosti, dochází ke vzniku nových strategií nadvlády a

1 O přesnější vymezení tohoto širokého oborového metapole se v českém prostředí pokusí řada odborníků, k příkladu tak Jakub Macek ve své disertační práci *Poznámky k studiím nových médií* (2011). Mimo český kontext je klasickou prací na téma nových médií *Handbook of New Media* od Lei Lievrouwové a Soni Livingstoneové (2002).

2 Označení „post-kritická mediální perspektiva“ zavedl do českého mediálního diskursu Jaromír Volek (2003).

3 Chce-li kritická teorie odhalovat strategie dosahování nadvlády uplatňované ve společnosti musí disponovat adekvátním pojetím moci.

forem mocenského působení (např. Lash 2002, Galloway 2004). V této situaci se je třeba zamyslet, zda jsou stávající metody a dosavadní teoretická východiska nadále adekvátní pro zachycení způsobů, jimiž je radikálními proměnami procházející společnost reprodukována.

Setrváme-li v rámci kritické teorie médií, pak tím, co vyžaduje opětovné promyšlení, je samozřejmě úloha, kterou v těchto procesech sehrávají média a vyspělé komunikační technologie. Právě v důsledku přehodnocení stávající mediální teorie, lze v oblasti kritické teorie médií pozorovat postupný zrod nového paradigmatu, který se ve vědeckém diskursu často označuje jako post-kritická mediální perspektiva (Volek 2003). Tento nový proud na poli komunikačních studií vychází z předpokladu o vyčerpání dosavadního kritického výkladového rámce, který byl zaveden Frankfurtskou sociálněvědnou školou, a byl následně rozvinut Birminghamskou školou pro současná kulturní studia. V tomto smyslu lze říci, že zatímco tradiční kritická teorie médií, tedy tzv. *Ideologiekritik*, byla součástí teorií moderní společnosti, a její zpochybnění součástí teorií pozdně-moderní společnosti, post-kritická mediální perspektiva existuje v rámci teorií technokultury, informační společnosti a kyberprostoru. Tím, co spojuje jak *Ideologiekritik*, tak post-kritickou perspektivu, je důraz na identifikaci a kritické zhodnocení úlohy komunikačních procesů pro reprodukci společnosti skrze aplikaci a uplatňování určitých mocenských strategií (Volek tamtéž). Avšak zatímco co předmětem zájmu *Ideologiekritik* byla masová média, post-kritická mediální perspektiva zkoumá fenomény jako jsou: neustálý pohyb informace a komunikačních objektů skrze informační sítě, jejich význam pro nově převládající způsoby akumulace kapitálu, nové strategie moci, založené především na kontrole informačních toků a generaci kódu, či konečně role, kterou v našem každodenním životě sehrávají vyspělé informační technologie, včetně médií komunikace a mnoho dalších jevů, které - v souladu s tezí o vyčerpání ustupujícího výkladového rámce - jsou z hlediska *Ideologiekritik* nevnímatelné.

Kritický rozum nám ovšem nedovoluje vyloučit i tu možnost, že způsob, jímž je pojetí moci tematizováno v rámci post-kritické mediální perspektivy, je pouze další reartikulací Marxových kategorií a konceptů: *reifikace*, *komodifikace*, *směny*, *exploatace* či *dominance*, a v tom případě se teze o radikální proměně moci v kontextu přechodu k informačně strukturovaným formám společnosti bude jevit přinejmenším jako problematická.

Nicméně tím, co činí naše předsevzetí obzvláště slibným z hlediska kritické sociální teorie obecně je skutečnost, že vzhledem k významu jaký je v rámci konceptu informační společnosti přisuzován jak komunikačním technologiím, tak procesům komunikace, které tyto technologie umožňují a zprostředkovávají, můžeme očekávat, že komunikační teorie budou mít mimořádnou vypovídající hodnotu pro kritický výzkum soudobé společnosti, včetně problematiky distribuce moci, či

reprodukce stávajícího sociálního řádu (Lash 2002, Volek 2003).

Zkoumaný problém má rovněž i svou metodologickou stránku. I když existuje mnoho empirických výzkumů v rámci internetových a softwarových studií, respektive studií chování internetového publika, lze říci, že většina z nich je zakotvena v předchozím teoretickém rámci. To znamená, že stávající metody výzkumu jsou takřka pouze „updatovány“ do nového prostředí sběrů dat, jímž je v tomto případě většinou internet, a nikoliv modifikovány s ohledem na nové teoretické předpoklady. Dle nás však postuláty post-kritické mediální perspektivy vyžadují mnohem radikálnější promyšlení otázky metodologie empirického výzkumu v rámci této teoretické perspektivy. Teprve pak bude možno přejít do etapy testování těchto teorií.

Cíle práce:

Ambicí této studie je prozkoumat, jak je artikulováno pojetí moci optikou současných mediálních teorií. V tomto ohledu je disertace reakcí na intuici mnoha mediálních teoretiků, která se týká měnící se úlohy médií a informačních technologií v procesech reprodukce mocenských struktur společnosti a vzniku nových strategií nadvlády realizovaných skrze tyto technologie (Lash 2002, Hayles 2009, Beer 2009, Thoburn 2007, Kroker, Kroker 2008). Řečeno jinými slovy, cílem mé disertace je popsat a systematizovat způsob, jímž je pojetí moci vymežováno v rámci současné kritické teorie médií - v případě teorií, ve kterých pojetí moci není artikulováno explicitně, se pokusíme tato implicitní pojetí rekonstruovat. Dle mého názoru takto formulovaný cíl nutně předpokládá odpověď na následující hlavní a dílčí otázky:

a) Jak je pojetí moci artikulováno v rámci současných komunikačních teorií?

Jedná se o diskursivní pojetí moci, se kterým se pracovalo v rámci tradice *Ideologiekritik*, nebo lze spíše hovořit o odklonu od pojetí symbolické moci a teze o primárně ideologickém působení médií? Pokud platí druhá možnost, jak je pojetí moci konkrétně vymežováno? Pomocí jakých definičních znaků lze definovat případné nové formy moci? Skrze jaké strategie je dosahována a uplatňována nadvláda?

b) Jak se na mocenském působení v rámci informační společnosti podílí média komunikace?

Jak jsou v rámci post-kritických teorií definována média komunikace? Čím se podle těchto teorií liší mocenské působení nových médií od masových médií?

c) Je pro informační společnost tzv. mediální moc převládající formou mocenského působení?

Jaké místo v rámci celku mocenských strategií uplatňovaných v rámci pozdně-moderních společností přisuzují post-kritičtí teoretikové moci mediální? Je okrajovou nebo naopak primární

formou mocenského působení?

Odpověď na tyto otázky mi pak umožní kritický pohled na post-kritické komunikační teorie a způsob, jímž pracují s pojetím moci. Tento kritický pohled souvisí mimo jiné s otázkou, zda lze v případě tzv. post-kritické mediální perspektivy opodstatněně hovořit o vzniku nového teoretického paradigmatu. Kritické zhodnocení projektu post-kritické mediální perspektivy obsahuje také otázku, zda nastává skutečný konec ideologického působení médií a tedy i vyčerpání neo-marxistické kritiky společnosti. Podmínkou každé vědecké revoluce je totiž krize stávajícího stavu vědění.

Posledním a případným cílem disertace, který je v jistém smyslu rozvinutím jejího primárního cíle, je domyslet implikace post-kritické mediální teorie pro empirický výzkum, a to s ohledem na výzkumné pole, agendu a metodologii.

Metoda práce:

Jedná se o teoretickou studii, která vychází z kritické reflexe vybraných současných komunikačních teorií. Reflexe bude přitom zaměřena na koncept moci a způsob, jímž je tento koncept artikulován v rámci post-kritických mediálních teorií. Jedná se tedy o svého druhu heuristický postup, který bude spočívat v interpretaci vybraných komunikačních teorií. Jelikož jedním z cílů disertace je pokus o syntézu analyzovaných teorií do rámce post-kritické mediální perspektivy, reflexe bude mít srovnávací povahu.

Jelikož moje heuristická činnost bude zaměřená na konkrétní koncept tj. moc, a způsob, jímž je tento pojem artikulován v rámci jednotlivých teorií, rozhodl jsem se ve své studii použít postup Deleuze a Guattariho označovaný autory jako „práce s pojmy“, čímž se rozumí jejich sestavování, odkazování, uvedení do vzájemných vztahů a podobně. Na tomto místě se pokusím o základní vymezení této metody s ohledem na předmět mého zkoumání, tedy pojem moci, jak je vymežován v rámci post-kritických mediálních teorií. Deleuzův a Guattariho návod na práci s pojmy začíná postřehem ohledně podstaty pojmu: „Jednoduchý pojem neexistuje. Každý pojem má jisté složky, jimiž je definován. [...] Je to celek, poněvadž totalizuje své složky, je to však celek fragmentární.“ (Deleuze, Guattari 2001:19). V každém pojetí lze také rozlišovat menší prvky, tedy konkrétní složky daného pojmu, jejichž pomocí je definován. To znamená, že můj interpretační postup měl by zahrnovat vydělení jednotlivých složek pojmu moc. Obecné pojetí moci není myslitelné bez toho, aniž bychom určili tři základní složky: prostředí, ve kterém moc působí, aktéry, na které působí a strategie, skrze které působí. V daných souvislostech může můj postup spočívat ve zkoumání způsobu, jímž jsou v rámci jednotlivých teorií tyto složky definovány.

Další vlastností pojmů podle Deleuzeho a Guattariho je skutečnost, že každý pojem skrze sebe a své jednotlivé složky odkazuje k jiným pojmům. V této souvislosti se můj postup může zaměřit na

identifikaci těchto „jiných pojmů“ a analýzu způsobu, jímž „se k sobě pojmy vzájemně připojují, přetínají se, přizpůsobují se navzájem svými obrysy, společně skládají své problémy[...]“ (Deleuze, Guattari 2001:21).

Výše zmíněná vlastnost pojmu má kromě svého synchronního rozměru rovněž svůj diachronní rozměr, což znamená, že každý pojem má své dějiny. Neboť teze mé disertace předpokládá změnu ve způsobu artikulace pojetí moci, reflexe musí nutně zahrnovat vymezení výchozího a konečného stavu. S ohledem na tuto skutečnost budu tedy začínat vymezením pojetí moci jak bylo formulováno v rámci tradice *Ideologiekritik*, coby předchozího, respektive výchozího stavu.

Pracovní vymezení teorií, které budu zkoumat

Disertace je zaměřena na interpretaci soudobých mediálních teorií, které jsem označil jako post-kritické. Mezi hypotézy mé disertační práce tak patří domněnka o vzniku tzv. post-kritické mediální perspektivy, coby nového proudu v oblasti kritického myšlení o médiích a komunikaci. Samotné označení „post-kritická mediální perspektiva“ zavedl do českého mediálního diskursu Jaromír Volek (2003). Dle něj je post-kritická perspektiva jedním z možných řešení překonání krize, ve které se ocitla kritická mediální teorie v situaci sociotechnické proměny pozdně-moderních společností. Zároveň bychom měli Volkův návrh vnímat jako snahu reflektovat nový proud v oblasti kritického myšlení o médiích a komunikaci. K podobným reflexím dochází rovněž další mediologové a sociologové. Na příklad badatelé soustředění kolem časopisu *Culture, Theory & Society* v této souvislosti hovoří o další etapě v historii kulturních studií, kterou označují jako post-hegemonní (Lash 2007, Thoburn 2007, Venn 2007). Ve svých analýzách v podstatě reagují na stejné sociální fenomény, o kterých ve své stati pojednává Volek. Samozřejmě existuje i celá řada dalších teorií, které sdílí stejné, respektive podobné předpoklady a často i závěry, aniž by jejich autoři deklarovali příslušnost k jakémukoliv proudu, či teoretické orientaci. S ohledem na tuto skutečnost, bych chtěl navázat na návrh Jaromíra Volka, a pokusit se dokonce o jeho rozvinutí, respektive aktualizaci zohledňující vývoj na poli této oblasti mediálních studií. Za tímto účelem jsem na základě předběžné rešerše literatury stanovil několik kritérií pro výběr konkrétních teorií (textů), které lze podle mého soudu zařadit do rámce post-kritické mediální perspektivy, a které tak budou relevantní pro můj výzkum. Některá kritéria přebírám z Volkovy stati (Volek tamtéž), ostatní však stanovím na základě provedené rešerše a samostatného rozhodnutí, což tedy znamená, že můj návrh počítá s poněkud odlišným vymezením post-kritické perspektivy.

1. Kritická mediální teorie

Jedná se vyloženě o teorie, které se pokouší reflektovat roli médií a informačních technologií v procesech produkce a reprodukce mocenských struktur společnosti. To znamená, že do post-kritické mediální perspektivy bychom neměli řadit teorie, které vnímají úlohu a rozšíření vyspělých komunikačních technologií optimisticky, dokonce naivně, např. jako nástroj lidské emancipace.

2. Reakce na sociotechnickou proměnu pozdně-moderní společnosti

Jedná se o teorie, které jako jeden ze svých hlavních předpokladů přijímají tezi o radikální (kvalitativní) sociotechnické proměně pozdně-moderní společnosti a pokouší se reflektovat jevy jako jsou: neustálý pohyb informace a komunikačních objektů skrze informační sítě, jejich význam pro nově převládající způsoby akumulace kapitálu, proměny v chování mediálních publik, pronikání vyspělých komunikačních technologií do každodenního života, nové strategie moci, založené především na kontrole informačních toků a generaci kódu, či konečně role, kterou v našem každodenním životě sehrávají vyspělé informační technologie, včetně médií komunikace a další.

3. Specifická sociologická představivost

Jedná se o teorie, které se vyznačují určitou sociologickou představivostí, která nachází svůj zdroj v techno-kulturních teoriích, respektive teoriích kyberkultury. Formy života jsou označovány jako post-humanní a sociální struktury, skrze které proudí moc mají nutně podobu rhizomatických sítí.

4. Zrušení klasických teoretických polárních opozic

Jedná se o teorie, které rezignují na dualistickou epistemologii, jejíž součástí jsou různé polární opozice, na příklad: subjekt: objekt, kultura: technologie, příroda: kultura, teorie: praxe, odesílatel: příjemce a další.

5. Odklon od jazyka a diskursu

Jedná se o teorie, které vnímají komunikaci pomocí jiných než od jazyka odvozovaných kategorií. Pojetí jazykového znaku či diskursu jsou nahrazeny pojetími jako jsou `informace`, `protokol`, `algoritmus` a další.

6. Filozofické inspirace: Především Deleuze, Nietzsche, Heidegger.

V návaznosti na tato kritéria, a s ohledem na provedenou rešerši, hodlám do analyzovaného souboru teorií předběžně začlenit následující teorie:

- A) Lashovu *Kritiku informace* a navazující texty (Lash 2002, 2007, Thoburn 2007, Venn 2007, Beer 2009)
- B) Teoretické práce publikované v rámci CTHEORY (Kroker 2004, 2008)
- C) Gallowayovu teorii (Galloway 2006, Galloway, Thacker 2007)

Použitá literatura:

Beer, David. 2009. „Power through the algorithm? Participatory web cultures and the technological unconscious.“ Pp. 985- 1002 in *New Media Society* .11. Sage.

Deleuze, Gilles, Guattari Félix. 2000. *Co to jest Filozofia?* Minerwa,

Galloway, Alexander R. 2004. *Protocol: How Control Exists after Decentralization.* Cambridge: MIT Press.

Galloway, Alexander R., Eugene Thacker. 2007. *The Exploit: A Theory of Networks* University of Minnesota Press Minneapolis London

Hansen, Mark. B.N. 2006. *Bodies in Code: Interfaces with Digital Media.* Routledge

Hayles, Katherine. 2009. „RFID: Human Agency and Meaning in Information-Intensive Environments“ Pp. 47-72 in *Theory, Culture & Society* . 26

Jordan, Tim. 1999. *Cyberpower: the culture and politics of cyberspace and the internet.* London : Routledge

Kitchin, Rob – Martin Dodge. 2011. *Code/Space: Software and Everyday Life.* MIT Press

Kroker, Arthur. 2004. *The Will to Technology and the Culture of Nihilism. Heidegger, Nietzsche & Marx.* Toronto: University of Toronto Press Inc.

Kroker Arthur – Marilousie Kroker (eds.). 2008. *Critical digital studies: a reader.* Toronto: University of Toronto Press Inc.

Lash, Scott. 2002. *Critique of Information.* London: Sage

Lash, Scott. 2007. „Power after Hegemony: Cultural Studies in the Mutation“ Pp. 55-78 in *Theory, Culture & Society* . 24

Lieuvrow, Lea – Livingstone, Sonia. 2002. *Handbook of New Media: Social shaping and consequences of ICT.* London: SAGE.

Macek, Jakub. 2011. *Poznámky k studiím nových médií*. Disertační práce.

Thoburn Nicholas. 2007. „Patterns of Production: Cultural Studies after Hegemony“ Pp. 79-97 in *Theory, Culture & Society* . 24

Venn, Couze. 2007. „Cultural Theory, Biopolitics and the Question of Power“ Pp. 111-24 in *Theory, Culture & Society* . 24

Volek, Jaromír. 2003. *Mediální studia mezi kritikou ideologie a kritikou informace*. Pp 11-33 in *Média a realita*. Brno.